

АНОМАЛЬНА СФЕРА ЮРИДИЧНИХ ФАКТІВ

ANOMALOUS SPHERE OF LEGAL FACTS

Чувакова Г.М., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри загальної теорії права та держави
Національний університет «Одеська юридична академія»

У детальному аналізі проблемної сфери юридичних фактів, що є аномальними, стаття привертає увагу до того, що в праві виявлені явища, які можуть мати як позитивні, так і негативні наслідки. При цьому узагальнено, що такі аномалії можуть включати в себе не лише презумпції, фікції, преюдиційні юридичні факти та правові аксіоми, але й інші специфічні явища, які спостерігаються в системі права.

Зазначено, що дефектні юридичні факти, що є одним із виявлених різновидів правових аномалій, мають особливе значення у контексті функціонування правової системи. Відзначено, що такі факти вважаються дефектними, якщо їхні характеристики не відповідають моделі, закріпленої в гіпотезі юридичної норми. Крім того, у статті детально проаналізовано критерії дефектності юридичних фактів, зокрема, юридичний та соціальний критерії, що дозволяє отримати комплексне уявлення про цей аспект.

Проведено класифікацію дефектів юридичних фактів з врахуванням різноманітних критеріїв, таких як ступінь дефектності, можливість виправлення, час виявлення та юридичне значення, що дозволяє систематизувати цей процес. При цьому детально розглянуто причини появи дефектних юридичних фактів, серед яких особливо виділені прихована трансформація та фальсифікація.

Наголошено на важливості відокремлення концепцій дефектності юридичного факту та недосконалості доказів, що підтверджують його, щоб уникнути можливих спекуляцій та помилкових висновків. В підсумку, зроблено висновок, що дефектні юридичні факти можуть становити загрозу для функціонування правової системи в цілому, тому необхідно розробити ефективні механізми їх попередження, виявлення та подолання, які мають за мету забезпечення стабільності та правової безпеки. Установлено, що удосконалення правової системи є ключовим для забезпечення правової стабільності.

Ключові слова: правова сфера, аномалія, правова аномалія, юридичні факти, дефектність юридичних фактів, наслідки дефектності юридичного факту, юриспруденція, тенденції розвитку юриспруденції.

In a detailed analysis of the problematic area of legal facts that are anomalous, the article draws attention to the fact that phenomena have been identified in law that can have both positive and negative consequences. At the same time, it is summarized that such anomalies may include not only presumptions, fictions, prejudicial legal facts, and legal axioms, but also other specific phenomena observed in the legal system.

It is noted that defective legal facts, one of the identified types of legal anomalies, are of particular importance in the context of the functioning of the legal system. It is noted that such facts are considered defective if their characteristics do not correspond to the model established in the hypothesis of a legal norm. In addition, the article analyzes in detail the criteria for the defectiveness of legal facts, in particular, legal and social criteria, which allows you to get a comprehensive idea of this aspect.

The classification of defects in legal facts is carried out by taking into account various criteria, such as the degree of defect, the possibility of correction, the time of detection, and legal significance, which allows for the systematization of this process. At the same time, the reasons for the appearance of defective legal facts are considered in detail, among which hidden transformation and falsification are especially highlighted.

The importance of separating the concepts of the defectiveness of a legal fact and the imperfection of the evidence supporting it is emphasized to avoid possible speculations and erroneous conclusions. As a result, it was concluded that defective legal facts can pose a threat to the functioning of the legal system as a whole, therefore it is necessary to develop effective mechanisms for their prevention, detection, and overcoming, aimed at ensuring stability and legal security. It has been established that the improvement of the legal system is key to ensuring legal stability.

Key words: legal sphere, anomaly, legal anomaly, legal facts, defectiveness of legal facts, consequences of defectiveness of legal fact, jurisprudence, trends in the development of jurisprudence.

Постановка проблеми. Норма права закріплює абстрактну модель фактичної обставини, з якою пов'язані виникнення, зміна чи припинення певних юридичних наслідків. Однак в реальності правовідносини набагато складніші та багатші за ознаками, аніж їхня нормативна модель. Саме тому слід розмежовувати допустимі особливості соціальних відносин від істотних, юридично значущих порушень, адже визначення юридичного факту дефектним може призвести до негативного результату, зокрема анулювання всіх правових наслідків, що були з ним пов'язані.

Стан дослідження. Аномалії правової сфери в загально-теоретичному аспекті є предметом наукових досліджень Н.А. Власенко, В.В. Муругіної, Ю.М. Оборотова, П.М. Рабіновича, О.Ф. Скакун, Г.М. Чувакової та деяких інших вчених. Проблематику аномальної сфери юридичних фактів досліджували В.Б. Авер'янов, В.В. Гордєєв, М.А. Рожкова, А.О. Селіванов та інші.

Метою статті є дослідження аномальної сфери юридичних фактів в Україні, висвітлення проблематики даної теми і перспектив попередження, своєчасного виявлення і шляхів подолання дефектів юридичних фактів.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж перейти до розгляду аномальної сфери юридичних фактів, слід надати визначення поняттю аномалія.

З грецької мови термін «аномалія» перекладається як ненормальність, тобто певна неправильна, нетипова кон-

струкція, відхилення від норми, невідповідність загальній закономірності.

Юридична аномалія є «зумовленим різними чинниками об'єктивного та суб'єктивного порядку відхиленням від загальної закономірності, від нормального розвитку суспільних відносин» [1, с. 12].

Пропонуємо розглядати аномалію в праві як «обумовлене різними факторами об'єктивного і суб'єктивного порядку відхилення від загальної спрямованості правового регулювання, від нормального перебігу і розвитку правових відносин» [8, с. 64].

Аномалії в юридичних процесах можуть мати не лише негативне, але і позитивне забарвлення. Наприклад, позитивними аномаліями є певні презумпції, фікції, преюдиційні юридичні факти, правові аксіоми. Прикладами юридичних фікцій є визнання шлюбу недійсним, усиновлення, визначення походження дитини, народженої в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій, поділ речей на рухомі і нерухомі, правова природа юридичної особи тощо. Без них неможливо в повному обсязі врегулювати певні правовідносини, тому в даному випадку правові аномалії виконують корисну функцію.

Оскільки наша держава переходить до ліберальної моделі праворозуміння, зростає обсяг диспозитивності правового регулювання суспільних відносин, внаслідок чого з'являються нові нетипові правові конструкції. Активний

соціальний та правовий розвиток України сприяє ускладненню соціальних зв'язків, внаслідок чого юридичні факти стають більш складними за структурою, а це може призводити до появи певних недоліків, дефектів.

Правові аномалії є предметом дослідження як загальної теорії права, так і галузевих наук, зокрема цивільного, фінансового, податкового, морського, земельного права. В науковій літературі немає однозначного підходу до окреслення різновидів правових аномалій, проте більшість авторів визначає їх як відхилення від загального правила у змісті, за суб'єктивним складом чи за будь-яким іншим елементом правовідносин, що мають правомірний характер [1, с. 14]; юридичні конфлікти, певні презумпції, фікції, прогалини в праві, приховані чи удавані дії [4].

Дефектні юридичні факти є різновидом правових аномалій.

Великий енциклопедичний словник визначає термін «дефектний» як зіпсований, той, що має ваду, дефект.

У юридичній літературі під юридичними фактами розуміють конкретні життєві обставини, що приводять у дію норми права, внаслідок чого настають певні наслідки – виникають, змінюються та припиняються правовідносини. Юридичні факти є явищами об'єктивної реальності, але для того, щоб спричинити правові наслідки, юридичні факти повинні бути зафіксовані і належним чином оформлені відповідно до встановленого законодавством порядку [3, с. 16–17].

Однак в процесі встановлення юридичних фактів поширені випадки, коли вони мають певні недоліки, дефекти. У науковій літературі даній проблемі не приділяють достатньої уваги, незважаючи на те, що вона не є новою. Ще римське право містило судження щодо дефектів волі та волевиявлення при укладанні угод. Для римського права характерне чітке дотримання усталеного порядку при вчиненні юридичних правочинів. Найменший «дефект» міг стати причиною недійсності угоди [5, с. 339].

Проблема дефектності юридичних фактів не оминувала і вітчизняну правову систему. Не можна ігнорувати обставину, що певна частина юридичних вчинків громадян, акти органів державної влади та інші юридичні факти містять в собі певні недоліки. Вагоме значення питання дефектності юридичних фактів для правотворчої та правозастосовчої діяльності спонукає до дослідження теоретичних аспектів даної проблеми [7, с. 334].

Які юридичні факти слід відносити до дефектних і чи є критерії дефектності юридичного факту?

Юридична наука виділяє наступні критерії дефектності юридичних фактів: юридичний та соціальний.

Юридичний факт є дефектним, якщо його ознаки не відповідають тій моделі, яка закріплена в гіпотезі юридичної норми. Однак слід враховувати, що норма права закріплює певну абстрактну (спрощену) модель фактичної обставини. Для цього є необхідним соціальний критерій. Дефектом юридичного факту слід вважати наявність у ньому ознак, які свідчать про суттєві зміни його змісту. Наприклад, угода, яка укладена з ціллю, що суперечить інтересам держави та суспільства, дефектна внаслідок свого соціального змісту, незважаючи на те, що вона може мати всі необхідні формально-юридичні реквізити.

Дефектність можна класифікувати за ступенем на абсолютну та відносну.

Абсолютна дефектність означає, що соціальна обставина взагалі втрачає юридичне значення, а тому не може бути використана як юридичний факт.

Відсносною є дефектність лише для даного правовідношення. Вона не виключає юридичної ролі факту в інших правовідносинах.

В науковій літературі поширений погляд на дефектність юридичних фактів як тотожність їх протиправності. Протиправність вчинку, акту є лише крайньою формою його дефектності. Однак слід враховувати той факт, що не кожна протиправна дія (злочин) може розгля-

датися як дефектна, адже ніякі обставини не зроблять її правомірною. Дефектність має місце не тільки щодо дії, а й певних фактів-подій, якщо вони не тягнуть за собою правових наслідків чи викликають їх в обмеженому обсязі (наприклад – відсутність необхідного віку). Можна зробити висновок, що дефектність факту та протиправність не є тотожними поняттями.

Важливим також є відмежування дефектності юридичного факту від дефектності доказів про цей факт. Суд має право не приймати до розгляду докази, які мають певні дефекти чи викликають сумніви щодо своєї істинності. Однак недоліки одного доказу не виключають розгляд інших наданих доказів і не означають дефектність самого юридичного факту як соціальної обставини, що доводиться правозастосовчому процесі.

Також слід розрізняти дефектність юридичного факту і його хибну оцінку (кваліфікацію). Дефектність є недоліком самого юридичного факту, а хибна кваліфікація – дефект правозастосовчої практики. Необхідність нової кваліфікації факту може бути спричинена такою обставиною як трансформація юридичного факту безпосередньо в процесі вирішення юридичної справи чи зміни в діючому законодавстві [2, с. 179].

Бувають випадки, коли для настання передбачених правовою нормою юридичних наслідків одного юридичного факту недостатньо, потрібна сукупність – тобто юридичний склад (наприклад – для отримання пенсії потрібно не тільки факт досягнення необхідного віку, а й факт наявності трудового стажу і факт рішення про призначення пенсії).

Вагоме наукове та практичне значення має класифікація дефектних юридичних передумов (юридичних фактів і складів). Вважаємо, що дана класифікація є не менш важливою, ніж традиційна типологія юридичних фактів.

Отже, дефекти юридичних фактів і складів можна класифікувати за наступними критеріями.

I. Залежно від їхнього юридичного значення можна виокремити наступні різновиди:

- неукладеність;
- недійсність;
- часткова дефектність;
- незначні порушення.

Неукладеність означає, що фактична передумова не відбулася, її немає. Соціальні факти можуть імітувати деякі юридично значущі обставини, не будучи ними за своєю суттю. Наприклад, до неукладених фактів слід віднести укладання шлюбу церквою, або укладання шлюбу із особою, що не усвідомлює значення своїх дій. Юридично неукладений факт не тягне за собою юридичних наслідків (якщо він не є одночасно і правопорушенням). Якщо позитивні правові наслідки помилково вже настали, то вони повинні бути анульовані в повному обсязі.

Недійсність – тип дефектності, який полягає в тому, що фактична передумова виникає із суттєвими порушеннями, при яких неможливе настання правових наслідків. Прикладом недійсності є фіктивний шлюб. Однак законодавство дозволяє в певних випадках виправити недійсні фактичні передумови, щоб надати їм юридичної сили. Наприклад, шлюб не можна визнати фіктивним, якщо особою до розгляду справи судом створили сім'ю. Що стосується неукладених юридичних фактів і складів, то вони за жодних обставин не можуть бути визнані дійсними.

Часткова дефектність означає, що у фактичній передумові можна виокремити «правильну» і «дефектну» частини. Правове значення даного виду передумов може бути різним: вони можуть спричинити появу додаткових прав та обов'язків, пов'язаних із усуненням порушення, настання правових наслідків в «усіченому» обсязі чи, після усунення порушень, настання правових наслідків у повному обсязі.

Малозначні порушення. За словами Р.Ф. Василюєва, – «Не кожний дефект акту робить його неправо-

мірним. Недоліки можуть бути настільки незначними, що взагалі відсутня потреба вносити до нього зміни». Цей різновид дефектності зазвичай пов'язаний із процедурою встановлення юридичних фактів та їх документальним оформленням. Прийнято вважати, що несуттєві процедурно-процесуальні порушення (наприклад друкарська помилка) не повинні перешкоджати настанню правових наслідків. Однак не варто повністю ігнорувати такі дефекти, адже вони можуть стати причиною відтермінування настання правових наслідків, необхідністю подання додаткових доказів тощо.

II. Також дефекти юридичних фактів та складів можна класифікувати за можливістю їх виправлення:

- ті, які можна виправити;
- ті, які можна частково виправити;
- ті, що не піддаються виправленню.

До першої групи відносяться порушення, які можна виправити, відновивши повноцінність фактичної обставини. Виправити недоліки можна шляхом вчинення дій, які не були виконані раніше, повторним виконанням раніше зроблених дій чи іншим чином. Прикладом дефекту, що можна виправити, є пропуск процесуальних строків, які можна поновити.

Дефекти, які можна частково виправити – це порушення, які можна привести у відповідність вимогам лише в частковому обсязі, наприклад, цивільно-правова угода, трудовий договір, адміністративний акт.

До останньої групи входять дефекти, які не можна виправити. Вони в більшості випадків спричиняють повну недійсність юридичного факту (складу).

III. За часом виявлення дефекти в юридичних фактах можна класифікувати на ті, що виявлені до настання правових наслідків, і ті, про які стало відомо вже після настання правових наслідків.

Юридичні наслідки дефектності суттєво відрізняються в залежності від моменту, коли було виявлено порушення в фактичній передумові. На стадії формування правовідносин може передбачатися затримка в настанні правових наслідків, санкція недійсності. Після виникнення правових наслідків можливість застосування санкцій суттєво обмежується.

Класифікація порушень в фактичних передумовах може проводитися і за іншими критеріями: за ступенем вірогідності порушення (вірогідні та виключні); залежно від причини (поважні чи неповажні причини); за елементом складу (матеріальні та процедурно-процесуальні). Розгалужена класифікація дозволяє кращим чином охопити і диференціювати різні види порушень в юридичних фактах і складах, сприяє визначенню їх правового значення.

Дефектність юридичних фактів і складів є негативним явищем правової системи. Виникнення юридичного факту з певними недоліками перешкоджає нормальному процесу правового регулювання, захисту законних прав громадян, тому необхідно визначити причини дефектності юридичних фактів для їх ефективного подолання [6, с. 211].

Найчастіше причиною появи дефектності юридичних фактів є їхня прихована трансформація. Життя не стоїть на місці, тому і факти не можуть постійно існувати в незмінному вигляді. Інколи змінюється оцінка суспільством певних фактів та їх юридичного значення. Зміни у фактах можуть бути внутрішніми, тобто прихованими. Часом з'являється розбіжність у змісті факту та зовнішній формі його вираження. Наприклад, громадянин має диплом про спеціальну освіту, однак із плином часу може втратити необхідні знання та навички. Але сам юридичний факт (наявність спеціальної освіти) за зовнішніми проявами залишається незмінним.

Ще однією поширеною причиною дефектності можна назвати фальсифікацію юридичних фактів, яка буває двох видів – штучна фабрикація фактичних обставин, що імітують юридичні факти (для отримання певних прав чи звільнення від обов'язків), та створення фіктивних доказів про неіснуючі юридичні факти (підроблені документи, довідки чи фальшиві докази). Фальсифікація юридичного факту буває повною, частковою та фальсифікація одного із елементів фактичного складу.

Фальсифікація юридичних фактів є одним із грубих видів порушень, адже за допомогою цієї дії досягають цілей, що суперечать інтересам суспільства чи окремих громадян. За певні види таких підробок передбачена кримінальна відповідальність, однак в більшості випадків законодавство обмежується визнанням сфальсифікованого факту недійсним. Наприклад, у випадку коли громадяни уклали фіктивну угоду для приховування іншої угоди, яка не містить в собі нічого протизаконного, то укладена угода буде визнана недійсною, однак її недійсність не впливає на юридичну силу прихованої угоди.

Висновки. Юридичні факти повинні відображати соціальну ситуацію, що підлягає правовому регулюванню. Коректне закріплення юридичних фактів у гіпотезах юридичних норм є важливою задачею, що постає при розробці нормативно-правових актів.

Однією з причин значної кількості дефектів у юридичних фактах є активний правовий розвиток України, внаслідок чого ускладнюються соціальні зв'язки, тому юридичні факти стають складнішими та розгалуженими за своєю структурою. Виникнення юридичного факту з певними недоліками може перешкоджати нормальному процесу правового регулювання, захисту законних прав та інтересів громадян, тому дану проблему не можна ігнорувати.

В науковій літературі виділяють наступні критерії дефектності юридичних фактів: юридичний та соціальний.

Дефектність юридичного факту слід відмежовувати від дефектності доказів про цей факт та хибної кваліфікації юридичного факту. Також дефектність та протиправність юридичного факту – не тотожні поняття.

Щоб запобігти появі дефектних фактичних складів, слід правильно визначити місце і оцінити значимість кожного окремого юридичного факту та юридично значущої умови у фактичному складі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аномалії в цивільному праві України: навч.-практ. посіб. / Р. А. Майданик [та ін.] ; відп. ред. Р. А. Майданик ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Юридичний факультет. Кафедра цивільного права. К. : Юстініан, 2007. 912 с.
2. Гордеев В.В. Дефекти юридичних фактів та інших елементів фактичного складу в адміністративному судочинстві України. Адміністративне право і процес. 2014. №1 (7). С. 175–184. URL: <https://aplaw.net/index.php/journal/article/download/474/416/>
3. Єрьоменко В. В. Підстави виникнення трудових правовідносин: дис. на здоб. наук. ступ. канд. юр. наук: 12.00.05. Харків, 1999. 195 с. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/17345/1/YEROMENKO-dis-1998.pdf>
4. Іванівський А. Роль юридичних фікцій у регулюванні відносин фінансово-правової відповідальності. *Форум права*. 2008. №3. С. 202–207. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF/FP_index.htm_2008_3_30.pdf
5. Козуб І. Г., Боднарук М. І. Основи римського цивільного права: навч. посібник / І.Г. Козуб, М.І. Боднарук. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2020. 488 с.
6. Манько Д. Г. Технології та алгоритми юридичної діяльності : дис. докт. юр. наук : 12.00.01. Одеса, 2020. 460 с.
7. Правова наука України: сучасний стан, виклики та перспективи розвитку : монографія / редкол.: О. В. Петришин (голова редкол.), В. А. Журавель (заст. голови редкол.) [та ін.] ; Нац. акад. прав. наук України. Харків : Право, 2021. 680 с.
8. Чувакова А. М. Аномалії у морському праві: національний та міжнародний аспекти. *Lex Portus*. 2019. № 5 (19). С. 61–76. URL: https://lexportus.net.ua/vipusk-5-2019/chuvakova_h_m_anomalii_u_morskomu_pravi_natsionalnyi_ta_mizhnarodnyi_aspekty.pdf